

“ונתחלף לך בין איוב לאיוב” הצעה פרשנית לסוגיה בדרך חסידית

א. הקדמה

הפרק הראשון במסכת בבא בתרא עוסק בדיני שותפים. השאלה כיצד לחלוק רכוש, נכס משותף, בין שותפים עולה במהלך הפרק במספר מצבים. המשפט החותם את משניות הפרק הוא: “וכתבי הקדש אף על פי ששניהם רוצים, לא יחלוקו”¹. פירוש הדברים הוא: שני אנשים (או יותר), המחזיקים ברשותם כתבי קודש בבעלות משותפת, אינם יכולים לחתוך את כתבי הקדש ולחלקם ביניהם.² בעקבות משפט זה שבמשנה, עוסקים הדפים האחרונים בפרק בכתבי הקודש עצמם, באופן רחב יותר מהדיון המתבקש בדין חלוקתם.

באופן כללי ניתן לומר, שנושא רחב זה של ‘כתבי הקודש’ הוביל את חז”ל להתמודד עם שתי שאלות אמוניות הקשורות למעמדם והגדרתם של כתבי הקודש. השאלה הראשונה היא שאלת מהימנותם של כתבי הקודש. כידוע, אנשי המסורת בעם ישראל התמודדו לאורך הדורות עם טענות שהועלו ע”י דתות שונות, מומרים למיניהם וכן חוקרים, אנשי ביקורת המקרא, לגבי מהימנותם של כתבי הקודש – ספרי התנ”ך. שאלות ועימותים בעניין זה איימו על מעמדו של התנ”ך, ועקב כך הן היוו איום על אמונתו של העם היהודי בתורה מן השמים ובאמיתות הנבואה.

החל מאמצע דף יד ע”ב עד לסוף הפרק (דף יז ע”ב), הגמרא עוסקת בבירור שאלות יסוד בעניין כתבי הקודש, כגון: מי כתב את הספרים השונים, מה מקומם של פסוקים שאינם תואמים את התקופה המדוברת, ועוד. תשובות מסודרות ומנומקות מחזקות ומבססות את מעמדו וקדושתו של התנ”ך. תשובות ברורות לשאלות מסוג זה מוסרות מסר שלפיו יש מקום לשאלות מעין אלו ויש צורך להתמודד עמהן, זאת בכדי שלא יהיה ספק לגבי מהימנותם של כתבי הקודש.

שאלה שניה – התופסת מקום רחב אף יותר מהשאלה הקודמת, ומתפרסת על פני דפים טו-טז – נוגעת לספר איוב. ביחס לספר איוב ישנן אמנם מספר שאלות, אך השאלה העיקרית היא בתחום האמונה בה’. התהייה הגדולה שאיוב מעלה בספר היא, כיצד ייתכן שהוא עובד את ה’ בכל מאודו, ולמרות זאת פגעו בו ייסורים קשים, אשר איוב מאמין שבאו מידי אלוקים. הייתכן שאין כלל השגחה אלוקית על העולם?

¹ בבא בתרא יא ע”א.

² רש”י שם, ד”ה כתבי הקדש: “כ”ד ספרים, והיו רגילים לכותבן בגליון כס”ת שלנו, לפיכך גנאי הדבר לחתכן”.

עם שאלה קשה זו של תורת הגמול ומנת הייסורים שאלוקים מביא על בני האדם, התמודד העם היהודי במהלך הדורות, מימי הנביאים ועד ימינו. תהיות אלו הובילו לספקנות אמונית בתוך עם ישראל. ספר איוב ודברי חז"ל עליו מהווים התמודדות עם קושי תיאולוגי זה. במאמר זה ישנו ניתוח של חלק מהסוגיה העוסקת בספר איוב, החל מאמירתו של רבא ברך טז ע"א: "אמר רבא³ איוב בסערה חרף ובסערה השיבוהו...", ועד דבריו של רבא: "מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו" ברך טז ע"ב.

ב. מבוא לסוגיה

יחידה זו בגמרא מורכבת מחמש פניות של איוב לה', שכולן חוזרות אותה טענה: אתה, ה', מתייחס אליי כאל איוב שיש למגר אותו ולפגוע בו ככל האפשר, בעוד ששמי הוא איוב ולא איוב. האם ייתכן שהתבלבלת? שמא החלפת אותי בטעות במישהו אחר? מול טענה קשה זו, החוזרת חמש פעמים, ה' עונה לאיוב כי הוא מעולם לא התבלבל והחליף בין דברים, אפילו דומים מאוד, ולפיכך ידוע לו שמדובר באיוב, והוא לא התבלבל והחליף בין איוב לאיוב! יחידה זו, באופן שבו היא בנויה, מתבססת על פסוקים בפרקים לח ו-לט בספר איוב, שבהם ה' עונה לאיוב לאחר דברי הרעים על טענותיו, כך שיש בפנינו מעין מדרש פרשני על שלושה פסוקים בפרקים אלו: "וַיַּעַן ה' אֶת אִיּוֹב מִן הַסַּעֲרָה וַיֹּאמֶר";⁴ "מִי פֶלֶג לְשׁוֹטֵף תַּעֲלֶה וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קָלוֹת";⁵ "הַיַּדְעָתָ עַת לָדֹת יַעֲלֶי סֶלַע חֲלָל אֵילֹת תִּשְׁמַר".⁶

ג. החילופים האפשריים

טענת איוב היא:

ריבוננו של עולם, שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאיוב?

תשובות ה' מופיעות בפסוקים, ורבא מפרש אותם בדרך דרשנית:

[א.] הרבה נימין בראתי באדם, וכל נימא ונימא בראתי לה גומא בפני עצמה, שלא יהו שתי יונקות מגומא אחת, שאלמלי שתי יונקות מגומא אחת - מחשיכות מאור עיניו של אדם. בין גומא לגומא לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?!

[ב.] הרבה טיפין בראתי בעבים, וכל טיפה וטיפה בראתי לה דפוס בפני עצמה, כדי שלא יהו שתי טיפין יוצאות מדפוס אחד, שאלמלי שתי טיפין יוצאות מדפוס אחד - מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות. בין טיפה לטיפה לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?!

[ג.] הרבה קולות בראתי בעבים, וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו, כדי שלא יהו שתי קולות יוצאות משביל אחד, שאלמלי שתי קולות יוצאות משביל

³ כך בכתבי היד: רבא, אך בדפוס וילנא מופיע: רבה.

⁴ איוב לח, א.

⁵ שם, כה.

⁶ שם לט, א.

אחד - מחריבין את כל העולם. בין קול לקול לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?!

[ד.] יעלה זו אכזרית על בניה, בשעה שכורעת ללדת, עולה לראש ההר כדי שייפול ממנה וימות, ואני מזמין לה נשר שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניה, ואלמלי מקדים רגע אחד או מתאחר רגע אחד מיד מת. בין רגע לרגע לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?!

[ה.] אילה זו רחמה צר, בשעה שכורעת ללדת, אני מזמין לה דרקון שמכשה בבית הרחם ומתרפה ממולדה, ואלמלי מקדים רגע אחד או מאחר רגע אחד מיד מתה. בין רגע לרגע לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?!

אמר רבא: מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו!

על תשובות אלו ניתן לשאול מספר שאלות:

1. מדוע ה' צריך לענות חמש תשובות. האם לא מספיקה תשובה אחת?
2. תשובות ד ו-ה מדגישות את עניין הרגעים: אין ה' מחליף בין רגע לרגע, ולפיכך ודאי שלא יחליף בין איוב לאיוב. מדוע יש צורך בשתי תשובות המבטאות את אותו עניין?
3. תשובות אלו כולן מהוות דרשות לפסוקים בפרקים לח ו-לט באיוב. אך מדוע נבחרו דווקא פסוקים אלו?

בפשטות ניתן לומר שתשובתו הראשונה של ה' מתייחסת לפסוק הראשון בפרק לח – הפרק הפותח את מענהו של ה' לאיוב – כך שהבחירה היא טכנית בלבד, ורבא מצא במילה סערה, המופיעה בפסוק זה, את הרמז לשערותיו של אדם. אולם מזווית אחרת ניתן להציע פרשנות הכוללת את כל חמש התשובות במעין משולש בן שלושה קודקודים, כאשר כל תשובה או שתי תשובות מהווה/מהוות קודקוד אחד של המשולש. פרשנות זו מתבססת על תפיסה ידועה בחסידות הבעש"ט ותלמידיו הקרויה: "עולם, שנה, נפש"⁷. גדולי החסידות חידשו שבשלושה ממדים אלו של ההווה ניתן למצוא ולקיים קדושה. בחסידות ישנו ניסיון מתמיד להגיע לחיי קדושה בכל שלושת הממדים הללו, שאדם או נפגשים במציאות היומיומית בחיים.⁸ לאור זאת עולה, שהדוגמא הראשונה, המתייחסת אל האדם, מהווה את הקודקוד של "נפש", ושאר התשובות מבטאות את שני הקודקודים הנוספים במשולש: "עולם" (מקום) ו"שנה" (זמן). יחד חוברות חמש תשובות אלו לתשובה אחת המורכבת משלושת הקודקודים: "עולם", "שנה" ו"נפש", המבטאים את שלושת הממדים של ההווה: מקום, זמן ואדם.

ניתן להציע שהתשובה הראשונה נוגעת לאדם, ובעקבותיה האדם יכול להתבונן בשתי תשובות הנוגעות לממד המקום (ב ו-ג) ובשתי תשובות הנוגעות לממד הזמן (ד ו-ה). כביכול יש כאן אמירה לאדם, ובאופן ספציפי לאיוב: אתה יכול להתמודד הן עם ממד הזמן והן עם ממד המקום בשתי זוויות מבט. אפשרות אחת היא לראות את ממד המקום וממד הזמן כמנותקים מבורא עולם, אך ישנה אפשרות נוספת, המאפשרת התבוננות הרואה את ה' בתוך ממדי המקום והזמן.

⁷ המקור של צירוף זה – "עולם, שנה נפש" – הוא בספר יצירה, והוא מופיע בחלק השני של פרק ג ובתחילת פרק ו. ספר זה הוא ספר הקדום לתורת הסוד של הקבלה, והוא עוסק באופן בריאת העולם. לפי ספר זה ישנם שלושה יסודות: אש, מים ורוח, הבאים לידי ביטוי בממדים: עולם, שנה ונפש.
⁸ תיאור יסודי ותמציתי בעניין זה ניתן לראות אצל הראי"ה קוק, **אורות הקודש**, ב, עמ' שג.

מהתבוננות נוספת בחמש התשובות אפשר להציע כך: טענת איוב היא, כי נראה שאין השגחה ודאגה מצד ה' על בריותיו. טענתו מסתמכת על תחושתו שהבורא לא גילה יחס הוגן כלפיו, כאדם טוב העובד את אלוהיו בתמימות. חוסר התאמה זה בין מעשי בני אדם לפגיעה האלוקית בהם, מוביל למסקנתו של איוב שאין הבורא משגיח על בריותיו, והוא אינו מבחין בין צדיק לרשע. נראה שאיוב מנסה להסביר שצרתו היא חלק מגזירה כללית, רוח סערה, שאיננה מכוונת רק כלפיו. רבים הם הנפגעים ברוח הסוערת, ובתוכם נפגע גם איוב, אשר לתחושתו הוא נפגע משום שה' החליף אותו באויב!

האדם - בתשובה הראשונה, המביאה את הגומות שמהן יוצאות שערות ראשו של האדם, ה' עונה לאיוב תשובה זו: בראתי את האדם ששערות ראשו צומחות צפופות אך נפרדות זו מזו כי אילו היו גדולות "מגומא אחת, מחשיכות מאור עיניו של אדם". אתה איוב, שרואה בעיניך ראייה ממשית, אין עיניך רואות את החכמה והנפלא שבבריאה, כפי שמתגלה הדבר בגוף האדם עצמו. העיניים הן סמל החכמה,⁹ אך אצלך, איוב, העיניים מוגבלות! אתה עסוק בגופך ובפגיעות שעבר גופך, אך לא התבוננת בעיניים מעמיקות בשערות ראשו של האדם, כדי לראות את השגחת ה' בבריאת האדם, בשערות ראשך ובשערות כל בני האדם.

תשובה זו מדגישה שהנוק של שתי שערות מגומא אחת פוגע בעיניו של האדם ובאופן שבו הוא רואה דברים. אין כאן אמירה המבטאת פגיעה בלב, באיבר משמעותי יותר, האחראי על זרימת הדם לאותן גומות שבהן צומחות השערות. יש כאן בחירה מכוונת של הדרשן בעיניים, כאיבר שמסמל את האופן שבו יכול האדם להסתכל – ללא תשומת לב לפרטים הקטנים ולייחודם – אל מול האופן הראוי לו להסתכל: להתבונן בפרטים הקטנים ולראות דווקא בהם את השגחת ה'.

המקום – תשובות ב ו-ג מראות כיצד ללא הכוונה ושליטה מדויקת מן השמים, התוצאה תהיה טשטושה של הארץ או חלילה חורבן העולם. איוב מקבל את ירידת הגשם, שתפקידו לתת חיים לעולם, כמובנת מאלוה, והוא אינו רואה את השגחת ה' בטיפות הגשם ובקולות הרעם המלווים אותו. תשובות אלו – לגבי הגשם (ב ו-ג) ולגבי לידת בעלי חיים (ד ו-ה) – עומדות כנגד כפירתו של איוב בתחיית המתים, כפי שאומר רבא לפני יחידה זו שאנו דנים בה.¹⁰ כביכול נאמר לאיוב: כיון שאתה חש כי חייך אינם חיים, נדמה לך כי שאר החיים בכל מקום חדלו מחיותם. השלכה זו אינה נותנת מקום לחיים אחרים. השגחתו של ה' באה לידי ביטוי אחד בגופו של האדם, כמובא בתשובה א, וביטוי נוסף שלה הוא במקום שהאדם חי בו, הן בקרקע שהאדם פוסע עליה והן שאר העולם הנמצא סביבו.

⁹ כנאמר במסכת אבות ב, ט: "איזהו חכם? הרואה את הנולד". בהקשר זה של עין, אור וחכמת התורה, ניתן להוסיף את הדו-שיח בין בבא בן בוטא לבין הורדוס, המופיע בבבא בתרא ד ע"א. לאחר שטבח בחכמי ישראל, שאל הורדוס את בבא בן בוטא: "מאי תקנתיה דההוא גברא?". השיב לו בבא בן בוטא: "הוא כיבה אורו של עולם, דכתיב: 'כי נר מצוה ותורה אור' (משלי ו, כג), ילך ויעסוק באורו של עולם דכתיב: 'ונהרו אליו כל הגוים' (ישעיהו ב, ב); איכא דאמר, הכי אמר ליה: הוא סימא עינו של עולם, דכתיב: 'וזהה אם מעיני העדה' (במדבר טו, כד), ילך ויתעסק בעינו של עולם, דכתיב: 'הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם מחמד עיניכם' (יחזקאל כד, כא)". תורה לדן ברא"ז שהזכיר לי מקור זה.

¹⁰ "כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה" - אמר רבא: מכאן שכפר איוב בתחיית המתים (בבא בתרא טז ע"א). החיבור בין תחיית המתים, גשמים (תשובות ב ו-ג) והולדה (תשובות ד ו-ה) מופיע במסכת תענית: "אמר רבי יוחנן: ג' מפתחות בידו של ה' שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים" (תענית ב ע"א).

ניתן לשים לב שהפתיחה של שתי תשובות אלו דומה, ובשתייהן ההשגחה מתייחסת לעבים: בתשובה ב' אלו הטיפות ובתשובה ג' אלו הקולות השמימיים. הבחירה בעבים, כמקום שבו מתרחשת השגחה מיוחדת, כנראה אינה סתמית. ייתכן שיש בכך רמז למקום התגלותו של ה' למשה רבנו לפני מעמד הר סיני:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעָב הָעָנָן בְּעָבֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרִי עִמָּךְ וְגַם בְּךָ יֵאֱמִינוּ לְעוֹלָם וַיְגַד מֹשֶׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֶל ה'.

ההתגלות בעב הענן גרמה לחיזוק האמונה במשה רבנו באופן נצחי. יש בכך הכוונה ורמז לאיוב: מחשבתך, המערערת על הקשר בין שמים וארץ, בין ה' לברואיו, שגויה. יש לך האפשרות להתבונן בעבים שבשמים ולמצוא דרכם את השגחת ה' ואת הנאמנות התמידית שלו כלפי העולם והארץ שמתחת השמים.¹¹

הזמן – הקודקוד השלישי שבו ההשגחה באה לידי ביטוי הוא הזמן. בתשובות ד ו-ה יש שתי דוגמאות שמדגישות את הנהגת הבורא בזמן ואת הדיוק החד בממד הזמן, כפי שמתגלה בטבע. היעלה (=יעל) לא רוצה לגדל את הוולד, מסיבות שאינן מפורטות כאן. ייתכן שזה נובע מהחוש האמהי, המכיר היטב את קשיי ההישרדות במדבר: ההרים התלולים כמקום המחיה, וסכנות מחיות טורפות האורבות לוולד באופן יומיומי. מול ייאוש טבעי זה בא בורא העולם בדיוק של הרף עין ונותן קיום לוולד כרגע הקריטי של הלידה, רגע קט לפני נפילתו אל התהום אל מותו.

במקום אחר לגמרי, האיילה, העטופה בעשב השדה, לחוצה וחוששת מהלידה עצמה. כאן מופיע הנחש (דרקון), ועל ידי תזמון מדויק של הכשתו בבית הרחם, האיילה מצליחה ללדת. הנחש הוא סמל הרפואה, כפי שעולה מסיפור נחש הנחושת בספר במדבר כא, ו-ט. יש נחש ממית, אך יש נחש שבכוחו להוביל את האדם לפקוח את עיניו ולהסתכל כלפי השמים, ובכך לראות את ה' הנסתר. כך נטבע כבר בפקיחת עיני אדם וחוה בגן עדן לאחר מפגשם עם הנחש. אותו נחש שבגיניו נתקללה האשה: “בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים”,¹³ מוצא את הרגע המדויק לעזור ולסייע כמילדת לאיילה היולדת על פני השדה. במעשה זה הוא נותן חיים לוולד ומציל את אמו ממוות. פעולות הצלה אלו שנותנות חיים ומצילות חיים, עומדות בניגוד גמור לאיוב אשר קילל את יום לידתו. רבא טוען כי ה' מלמד את איוב כי אינו מכיר את גדולת הלידה, והזמן הקריטי במהלך הלידה בכל רגע ורגע, וזאת בניגוד גמור לקללת איוב: “יֵאבֵד יוֹם אֲנִלְדָּ בּוֹ”.¹⁴ ניתן גם להציע, שהאיילה מסמלת גם כוח, כשם שהמילה אֵיל מובנה כוח.¹⁵ וכך ה' אומר לאיוב: כוח אמונה זה מסייע לאדם, במידה שהאדם אינו מוותר על אמונתו כפי שאתה איוב ויתרת!

בחילופי העין והאלף: יעלה-אילה, ניתן להציע קו ידוע בחסידות, שבו האות אלף מרמזת על אלוקות.¹⁶ תפיסה זו מנחה אותנו לומר שהקישור אל האלוקות תלוי בעין, בזווית ראייתו של

¹¹ שמות יט, ט.

¹² העב מתואר בכמה מקומות בתנ"ך כמקום שעליו רוכב ה'. כך בישעיה יט, א, וכן בתהילים קד, ג.

¹³ בראשית ג, טז.

¹⁴ איוב ג, ג.

¹⁵ בתהילים פח, ה: “הֵייתִי כְגֹבֶר אֵין אֵיל”. אמנם האֵיל מנוקד שונה, אך ייתכן שיש קשר ביניהם, כפי שבא לידי ביטוי בפרק כב בתהלים, הפותח ב”לִמְנִצֵּחַ עַל אֵילַת הַשָּׁחַר”, ובפסוק כ נאמר: “וְאֵתָה ה' אֵל תִּרְחֹק אֵילִיתִי לְעֶזְרָתִי חוֹשֶׁה”. וראו בפירושו **דעת מקרא** לפסוק זה, מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' קיט, ובהערה 14, ב.

¹⁶ ראו על כך: ר' דוב בער ממזריטש, **מגיד דבריו ליעקב**, מהדורת רבקה ש"ץ-אופנהיימר, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, תש"ן, אות קצא, עמ' 298-299; ר' צדוק הכהן מלובלין, **צדקת הצדיק**, מהדורת ישיבת בית-אל,

האדם. נפגעי הנחשים במדבר גילו מחדש את האלוקות ברגע שהסתכלו כלפי השמים, ובעקבות השינוי הרוחני שעברו, חל שינוי במצבם הבריאותי. בכל אדם, אופן ראיית עיניו את מציאות החיים בעולם יכול להביא לראיה ב"אין סוף שבאלוקות". אף איוב, ראוי שיראה את סיפור לידתה של האיילה, ואולי מתוך כך יראה ויגלה מחדש את האמונה שאבדה לו.

ד. הדרך לאמונה

ניתן להמשיך ולהציע שרבא בדרשתו מדגיש את אופן הראיה שדרכו אפשר להגיע לידי אמונה, כפי שמופיע לאחר קריעת ים סוף:

וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׂפַת הַיָּם. וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיֵּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבְמֹשֶׁה עֲבָדוּ.¹⁷

האמונה מוזכרת כאן לראשונה במקרא, לאחר חווית ראייה לא שגרתית. בהמשך האירועים הסמוכים לקריעת ים סוף אנו קוראים על מלחמת עמלק בישראל. אף שם מוזכרת האמונה, ושוב בהקשר של ראייה ממוקדת כלפי שמים:

וַהֲיָה כֹאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבּוֹר יִשְׂרָאֵל וְכֹאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגִבּוֹר עֲמָלֵק. וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִּים וַיִּקְחוּ אֹכֶן וַיִּשְׁימוּ תַחֲתָיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחֹר וְתָמָכוּ בְּיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אָמוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ. וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עֲמָלֵק וְאֵת עַמּוֹ לְפִי חֶרֶב.¹⁸

במלחמת עמלק נחשף בפנינו אירוע נוסף של ראייה ממוקדת כלפי שמים, אירוע המעורר ומחדד את הראיה של עם ישראל את בורא עולם, המשגיח מעל ומכוון את כל האירועים. ואכן, חז"ל חיברו את סיפור נחש הנחושת למלחמת עמלק, ואפיינו אותם כאירועים שבהם מתעוררים לבו וכוונתו של האדם אל בורא עולם בעקבות ראייתו את האלוקים שממעל:

וַהֲיָה כֹאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבּוֹר יִשְׂרָאֵל וְגו' (שמות יז, יא). וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה?! אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים - היו מתגברים, ואם לאו - היו נופלין.

כיוצא בדבר אתה אומר: 'עשה לך שרף ושים אתו על נס, והיה כל הנשוך וראה אתו וחי' (במדבר כא, ח). וכי נחש ממית, או נחש מחיה? אלא, בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים - היו מתרפאים, ואם לאו - היו נמוקים.¹⁹

אם נשוב לאירועי קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, שהוזכרה בהם האמונה בה', נראה כי הוזכרה בהם הַיָּד, שהראיה וההבחנה בה מובילה לאמונה. בקריעת ים סוף זו היד הגדולה של ה'

התשס"ח, אות קלה, עמוד 60; הראי"ה קוק, **ראש מילין**, מכון הרצ"ה, תשס"ג, בעיקר בעמ' קמט-קנב, וכן בעמ' קעו-קעז.

¹⁷ שמות יד, ל-לא.

¹⁸ שמות יז, יא-יג.

¹⁹ משנה ראש השנה ג, ח.

שפגעה במצרים, ובמלחמת עמלק זו ידו של משה, המסמלת את ידו של ה' הנלחמת בעמלק. על דרך החסידות אציע, כי היד המראה את הנתיב לאמונה בה' מסומלת בחמש תשובותיו של ה' לאיוב, לפי דרשתו של רבא. חמש התשובות הנן חמש אצבעות היד שמהוות רמזים אפשריים שבאמצעותם ניתן לראות את מעשיו של ה' באופן שניתן להתעורר בהם לאמונה בבורא עולם.

חיזוק לכך ניתן למצוא בדברי התנאים במכילתא דרבי ישמעאל הדורשים את המילים "וישמע יתרו" (שמות יח, א):

מה שמועה שמע ובא? מלחמת עמלק שמע ובא... דברי רבי יהושע. [...]

ובהמשך מוסיף רבי אליעזר:

קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע ים סוף נשמע מסוף העולם ועד סופו.²⁰

שני אירועים ניסיים אלו הביאו את יתרו להאמין בה':

וַיִּתֵּן יְתֹרָה עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם. וַיֹּאמֶר יְתֹרָה בְּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פְּרַעַה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם מִתַּחַת יַד מִצְרַיִם. עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי גָדוֹל ה' מְכַל הָאֱלֹהִים כִּי בְדָבָר אֲשֶׁר יָדוּ עָלֵיהֶם.²¹

מעניין הדבר שבפסוקים אלו מוזכרת ההצלה מיד מצרים/פרעה ארבע פעמים! יתרו שמע את הסיפורים שסיפר לו משה חתנו על יציאת מצרים, ומתוך כך יתרו הגיע למדרגת אמונה בה'. דרך אותה אמונה יתרו ראה את יד ה' שהצילה את עם ישראל מיד המצרים ופרעה. בתשובה על היעלה ניתן להבחין כי היעלה מוגדרת כ"אכזרית על בניה". מסתבר כי הבחירה ביעלה איננה סתמית, אלא מרמזת על מחשבתו של איוב כי ה' מתאכזר לברואיו. והנה כנגד מחשבתו של איוב, בא תיאור לידתה של היעלה ומציג תמונה ניסית בתוך אירוע שנראה בפשטות חלק מעולם הטבע.

גם לגבי האיילה ש"רחמה צר", ניתן להציע כי הגדרה זו של רחם כמקום יצירת העובר רומזת על מידת הרחמים, ומבחינה סמלית משתקפת ברמז מחשבתו של איוב כי ה' לא מפעיל מספיק את מידת הרחמים על ברואיו, אלא מְצַר להם. כנגד מחשבתו של איוב, בא תיאור האיילה ומציג תמונה הפוכה באמצעות הנחש (דרקון), שבה מה שנראה תחילה כארס המסכן את חיי היולדת מתברר בראיה מעמיקה כמסייע להביא חיים לעולם.

ה. רבא מול רבי יוחנן

כאמור, תשובה מורכבת זו ניתנת ע"י רבא. רבא מייצג קו מחשבתי נוקשה וביקורתי כלפי איוב: "אין אדם נתפס בשעת צערו",²² ו"איוב כפר בתחיית המתים".²³

²⁰ מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דעמלק פרשה א, מהדורת הוראוויטץ-רבין, עמ' 188.

²¹ שמות יח, ט-יא.

²² בבא בתרא טז ע"ב.

²³ שם ע"א.

למרות שה' מבקר את הרעים של איוב, הרי שרובא ממשיך קו מחשבתי המצוי אצל הרעים בביקורתם על איוב. קו נוקשה זה של רבא עומד בניגוד לדעת רבי יוחנן שמציג גישה מפורסת ומסנגרת, המדגישה את גדולתו של איוב, שלמרות כל הסבל והייסורים שעבר, עדיין הוא ממשיך להאמין בה'.

רבי יוחנן מתקיף את דורו של איוב ואומר כי "דורו של איוב שטוף בזמה היה".²⁴ ממשפט זה אנו למדים על צדקתו של איוב לעומת בני דורו, כעין צדקתו של נח לעומת בני דור המבול. רבי יוחנן מוסיף אמירה קיצונית המעלה את איוב אף למעלה ממדרגת אברהם אבינו:

אמר רבי יוחנן: גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב: 'כי עתה ידעתי כי ירא א-להים אתה' (בראשית כב, יב), ובאיוב כתיב: 'איש תם וישר ירא א-להים' (איוב א, ח).²⁵

כלומר, יראת ה' של איוב הוכרה ע"י ה' אף ללא ניסיון הדומה לניסיון העקידה. בהמשך אומר רבי יוחנן: "מלמד שהטעימו הקב"ה לאיוב מעין העולם הבא", מתוך מגמה להראות את גודל השכר המגיע לאיוב על אורח חייו.

עד כאן תמצית דברי רבי יוחנן ללא העמקה בהם. אך ברור כי גישתו כלפי איוב היא חיובית, אוהדת ומקבלת. רבא לעומתו מציג גישה תובענית, בלתי מתפשרת ובלתי נסלחת כלפי איוב. הדבר בולט במימרא הבאה:

אמר רבא: עפרא לפומיה דאיוב. איהו באחרניתא, אברהם אפילו בדידיה לא איסתכל דכתיב: 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את' (בראשית יב, יא), מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה.²⁶

אמירה זו אינה מופיעה בסוגיה מול אמרתו של רבי יוחנן, אך לכאורה נראה שרבא אומר זאת בניגוד גמור לרבי יוחנן, כאומר לו: אתה הצגת את איוב כצדיק גדול אף מאברהם אבינו, אך הנה, בתחום הצניעות המינית אברהם היה במידה גבוהה ביותר, אף ביחס לאשתו. רבי יוחנן הביא ראיה לדבריו מתוך דברי ה' כלפי איוב ואברהם אבינו, ואילו רבא הוכיח את דבריו ממעשה אברהם בעצמו.

שתי גישות האמוראים כיצד לראות את דמותו של איוב²⁷ תואמות את החילוף האפשרי בין איוב לאיוב. פירוש הדברים: הן במילה איוב הן במילה אויב, האותיות המשותפות הן אב. רבי יוחנן רואה באיוב אב המקרין אמונה ומלמד אמונה בדרכו של אברהם אבינו, שאותו ייעד ה' להיות "אב המון גויים".²⁸ האותיות שבתוך שמו של איוב הן אותיות שמו של ה': יו, כלומר, כמו שאברהם אבינו, כאב המון גויים, מלמד על אל אחד בשמים, כך איוב עושה זאת בכל מאודו, כי זו זהותו ומהות שמו.

רבא, לעומת זאת, רואה באיוב אויב ה', והיותו אב היא דוגמא שלילית לכל תולדות הכפירות בכורא העולם ובהשגחתו. האותיות שבתוך המילה אויב הן: וי, מילה המביעה כאב וצער. איוב הוא אב לכל הכאבים והצער, אך פירושו לסבלו היה מוטעה ואופן ראייתו את

²⁴ שם טו ע"ב.

²⁵ שם.

²⁶ שם טז ע"א.

²⁷ על האמוראים הנ"ל ויחסם לאיוב כתב בהרחבה פרופ' חננאל מאק בספרו: **אלא משל היה – איוב בספרות הבית השני ובעיני חז"ל**, בר-אילן ה'תשס"ה, עמ' 156-189.

²⁸ בראשית יז, ד-ה.

הדברים לקה בפגמים רבים. הוא החליף את ה', מאב אוהב כלפי הבריאה בכללה, לאויב, וזאת מפני מה שספג כפרט, ובכך טעותו. כדי לשרש טעות זו הוצגה בפניו תשובה המורכבת מחמש יחידות, כרמז ליד ה'. תשובה זו כוללת הבחנות מממדי המקום, הזמן והאדם, והבחנה בייחודה של העין שביכולתה לראות את האל. תשובה זו מלמדת כי בורא העולם לא החליף חלילה איוב באויב. אלוקים הוא היה הווה ויהיה האב של איוב, ששם ה' נמצא בתוכו.

דברי רבא, המייצגים את תשובת ה' לאיוב, משקפים מחד את גדולת ה', ומאידך את ההתייחסות לפרטים במעשה הבריאה ובטבע וממילא את ההתייחסות לאינדיבידואל - לאדם הפרטי. הנימה הבודדת, הטיפה הבודדת והקול הבודד – כולם מקבלים את מקומם. האמירה של רבא היא שה' מנהל את עולמו מתוך התייחסות לכל פרט. זוהי בעצם התשובה לאיוב: בורא העולם לא התבלבל בין איוב לאויב כיון שהוא מכיר כל שביל, כל יצור, כל אדם וכל פרט, ולכל אחד ואחד הוא נותן כדי חיותו; לא רק לאדם, אלא לכל יצור נברא.

